

1. ÜNİTE

Ahlak

Ahlâkın konusu, insanların bilinçli eylemleridir. Ahlâkla ilgili düşüncelerimizi çoğu zaman harekete geçiren, ahlâksızlık yahut ahlâka aykırılık olarak kabul ettiğimiz eylemlerdir. Ahlâk(sızlık), bir eylemin, bir insan eyleminin niteliği olarak kullanılır. Ahlâka uygun veya aykırı olabilen şey, insanların bilinçli, iradi (istençli), isteyerek yaptıkları davranışlardır.

Her ne kadar ahlâkın konusunun eylemler olduğunu söylemişsek de, ‘ahlâksız’ sözcüğü kişilere yüklenen bir niteliktir. Bir kişiyi ahlâksız olarak nitelemekle, uyulması gerektiğini düşündüğümüz bazı kurallara uymadan hareket etmeyi alışkanlık haline getirmiş olmayı kastederiz. ‘Ahlâksız’, bazı durumlarda, kötü huyluluğa da gönderme yapar.

Erdem, ahlâken değerli görülen bir durumun gerçekleştirilmesi için kişinin sahip olması gereken yetenek, beceri kapasite ve yeterliliklerdir. Erdem, kişilik özelliğidir. Ama bu özellik, ancak eylemler vasıtasıyla görünür hale gelir.

Ahlâk eylemlerle ilgilidir, davranış kurallarıdır; ama her türlü eylemle ve bütün davranış kurallarıyla ilgili olarak ahlâk sözcüğünü kullanmaktan kaçınılır. Bir toplumda geçerli olan pek çok davranış kuralı vardır.

Ahlâk sözcüğünü çok geniş bir anlamda ele alırsak, bütün davranış kurallarına ahlâk demek mümkündür. Ama bir ülkenin hukuk sisteminde geçerli olan bir hukuk normuna ahlâk kuralı dersek veya o toplumun ahlâkından bahsederken hukuk normlarını da ahlâka katarsak, yadırganırız.

Öyleyse ahlâk sözcüğünü, kurumlaşmış ve devlet desteğini almış kurallar olarak hukuktan, daha çok bazı ritüelleri, törensel nitelikli eylemleri işaret etmek anlamında geleneklerden ayrı bir anlamda kullanıyoruz.

Bir toplumun ahlâkından bahsederken, uyulması gereken kurallardan değil, uyulmakta olan kurallardan bahsederiz. Bu nedenle böyle bir kullanım, tasvir etme işlevine sahip olmak anlamında betimseldir. İkincisinde ise, uyulması gereken kurallar düşüncesi vardır. Bu anlamıyla ahlâk, insanlara uyma talebinde bulunmak anlamında kullanılır, dolayısıyla da normatiftir. Ahlâk, iyiye yönelmiş eylemi gerektirir.

Teorik akıl, nesne ve olguları seyretmeye, karşılaştırmaya ve bağlantılandırmaya karşılık gelir; nesneler ve olgular üzerine düşünür, neye inanılması gerektiğine karar verir. Bunun yanında pratik akıl, ne yapılması gerektiğine karar verir.

Pratik akıl, amaçlar ve hedefler koyar, projeler üretir, bu amaç ve hedeflere nasıl ulaşılabileceğini belirler. Pratik akıl genel olarak iki tür yargıda bulunmaktadır: Konusuna değer yükleyen değer yargıları ile yapılması gereken bir eyleme işaret eden yükümlülük yargıları. Bu yargıların da, ahlâkî olan ve olmayan iki yönü bulunur.

Ahlâk doğadan ve olgudan kaynaklanmamaktadır. Ahlâk beşerîdir, insan ürünüdür. Doğada ahlâk olmaz; doğanın ahlâkı olmaz. Doğanın yasaları vardır. Ahlâk ise insan ürünüdür, insan tarafından yaratılmıştır.

Ne var ki ahlâkın beşeri olması, insan ürünü olması, toplumsallıktan ayrı düşünülemez. Hepimiz, adı nasıl konmuş olursa olsun, uyulması gereken kurallar bütünü olarak ahlâkı, doğmakla katıldığımız toplumda hazır buluruz. Hatta dahil olduğumuz toplumsal gruplar değiştikçe, yeni ahlâklarla tanışırız.

Ailenin ahlâkından kopan çocuk, sokağın ahlâkıyla ve öğrencilerin ahlâkıyla tanışır. Sonra dahil olduğu meslek grubunun, kendine ait bir ahlâkı vardır. Suç işleyip de hapisaneye düşerse, mahkumların ahlâkını tanıma imkanı bulur.

Her grubun kendine has ama üyelerinden bağımsız oluşturulmuş bir ahlâkı vardır. Ama insanların öğretilen değer yargılarını reddetme imkanı daima vardır. Ne var ki hiçbir zaman ahlâkî yargılarımızı bizzat kendimizin mi oluşturduğu yoksa toplumun küçüklükten bilinçaltımıza kazıdığı inançlar mı olduğu konusunda kesin bir karar veremeyiz

Ahlak ve Etik

Etik sözcüğünün kökeni, Yunanca bir sözcük olan ethos'tur. Yunancada ethos, ikili bir anlam yapısına sahiptir. Birincisinde alışkanlık, töre, görenek gibi sözcükleri işaret eder; ikincisinde ise toplumda hazır bulunduğu töre, alışkanlık ve gelenekleri aynen uygulamayıp, bunların üzerine düşünerek, sorgulayarak, eleştirerek içselleştirme ve bunu kişiliğin belirleyici özelliği haline getirme anlamına gelir. Aynı şekilde, Latince ortak kökenli batı dillerindeki ve zaman zaman Türkçe kullanımıyla da karşılaştığımız moral sözcüğü ikili bir anlam yapısına sahiptir.

Eski Latince'deki mos (çoğulu mores) sözcüğünden türetilen moral, öncelikle belirli bir insan topluluğunda, bu insan topluluğunun üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini belirleyen eylem modellerini veya normlarını ifade eder. İkinci olarak ise bu normlarla bağlı olmanın, kişi açısından bir kişilik meselesi oluşunu yansıtır.

Nitekim aslen Arapça hulk sözcüğünün çoğulu olan ahlâk da, huy, seciye, tabiat, fitrat, yaratılış anlamlarına gelir. Görüldüğü üzere, kökleri itibarıyla etik, moral ve ahlâk sözcükleri, temel olarak ikili bir anlama sahiptir ve bu şekilde ele alındıklarında neredeyse eş anlamlı olarak da kabul edilebilirler. Ayrıca, etik sözcüğünün 'ahlâk felsefesi' anlamına gelmek üzere kullanılmasının uygun olduğu söylenebilir.

'Ahlâk' ise, insan eylemlerinin doğru ve yanlış gibi değer ölçüleriyle ifade edilmesini mümkün kılan yargı, tutum, davranış, ilke ve kurallardır. Dolayısıyla etik, ahlâkı konu edinen bir derin düşünme faaliyetidir. Etik düşünme, sadece filozoflara ait değildir. 'Ne yapmalıyım' sorusunun sorulduğu bir durumda, herkes etik düşünme gerçekleştirmek durumundadır.

Ahlaki Sorumluluk: Özgürlük, Öznellik ve Görelilik

Ahlâk 'iyi'yi gerçekleştirmeye yönelmiş, kurallı ve istençli eylem kurallarıdır. Ahlâkî yargılar, bazı eylemleri doğru bazılarını yanlış, bazı insanları iyi bazılarını kötü

olarak niteler. Ahlâk, ahlâkî kural ve ilkelere uyulması gerektiğini söyler. Dolayısıyla ahlâkın dili, olguları ve nesneleri betimlerken kullandığımız dilden farklıdır. Ahlâkın dili, diğer normatif sistemlerin dili gibi, yasaklar, izin verir veya buyurur.

İnsanın ahlâken sorumlu olması, önündeki eylem seçenekleri arasında tercih yapabileceğini, bu tercihin bizzat kendisine ait olduğunu ve eylemin ahlâka uygun kabul edilebilmesi için, ahlâkı

dikkate alarak, ahlâka uygun hareket etmesi gerektiği anlamına gelir. Dolayısıyla sorumluluk, insanın iradesini kullanmakta özgür olduğunu varsayar.

Ne var ki günlük hayatta çoğunca tartışmaksızın benimsediğimiz bu düşünce, filozofların çözmeye çalıştığı zor bir sorunu temsil eder.

İnsanın iradesini kullanmakta özgür olduğu düşüncesinin karşısında belirlenim (determinasyon) düşüncesi yer alır. Belirlenimcilik, insan eylemlerini doğal olaylar olarak açıklar; yani yüksekte bırakılan bir nesnenin yere düşmesi nasıl açıklanıyorsa, insan eylemleri de aynı şekilde açıklanır.

Belirlenim düşüncesine göre, “evrende doğal bir neden olmadan hiçbir şey gerçekleşmez. İnsanlar doğal dünyanın bir parçasıdır; insanın her edimi ya da kararı, doğal olayların bir türünden başka bir şey değildir; dolayısıyla onun da bir nedeni vardır”.

İnsanın gerçekten özgür olup olmadığı konusunda karar vermek oldukça zordur. İnsanın ahlâkî yargılarda bulunma konusunda özgür olması, etik tartışmalarda değil ama gündelik tartışmalarda başka bir anlamda daha kullanılır.

Bu şekliyle ahlâkî yargıların her bir bireye has olduğu savunulur. İnsan madem özgürdür, ahlâkî yargılarda bulunma konusunda herhangi bir kişiye, kuruma, otoriteye, ölçüte vs. bağlı değildir ve kendi ahlâkî görüşünü oluşturabilir.

Dolayısıyla kişinin ahlâkî yargılarının eleştirilmesi olanaksız hale gelir, zira eleştirinin karşılığı, ‘Ahlâkî yargılarda bulunmada özgürüm, beni yargılayamazsın!’ olacaktır. Öznellik dediğimiz bu görüş, ahlâken eleştiriden kaçmak istendiğinde sıklıkla başvurulmuş bir argümandır.

Ne var ki özgürlük düşüncesi üzerinde yapılacak derin bir düşünme, özgürlüğün öznelciliğin gerekçesi olamayacağını rahatlıkla gösterecektir. Çünkü ahlâkî eylemin ancak özgürlükle mümkün olması, her türlü ahlâkî değer yargısının özgürlüğe bağlanması anlamına gelir ki bu da, bizatihi özgürlüğün değerli olması sonucunu doğurur.

Bu düşünce, tek tek kişilerin özgürlüğünün yanında hatta ondan daha önce, genel olarak özgürlüğü değerli kılar.

Dolayısıyla kişinin kendi özgürlüğünü değerli görebilmesi, diğer insanların özgürlüğünü değerli görmesine bağlıdır. Özgürlüğünü kullanarak ahlâk kuralı koyarken, başkalarının özgürlüğünü de sağlayacak bir kural koyacaktır.

Böylece ahlâkî eylemin koşulu olarak özgürlük, başkalarının özgürlüğünü gözetme anlamına gelecek; herkesin ahlâkî yargıda bulunma özgürlüğünün anlamı, bireysellik ve diğer insanlardan soyutlanmışlık olarak değil, başkalarının ahlâkî görüşlerini de dikkate almak olarak ortaya çıkacaktır.

Eğer öznelcilik yanlışsa, doğru olan nesnelliktir demek, başka eleştirileri gündeme getirir. Zira nesnellik iddiasında bulunmak, en azından bazı ahlâkî yargıların herkesin için doğru olmak zorunda olduğunu söyler. Bu iddiaya evrenselcilik de denmektedir. Evrenselcilik, bazı ahlâkî yargıların herkes için geçerli olduğunu savunan görüştür.

Nesnellik ve evrensellik, ahlâkî yargıların özelliği olarak ileri sürüldüğünde şu söylenmiş oluyor: Kişiden kişiye, zamandan zamana, toplumdan topluma değişebilen değer yargıları ve ahlâkî yargılar vardır. Ancak bunların hepsi aynı anda geçerli veya doğru olamaz. Bazı ahlâkî yargılar vardır ki, bunlar herkes için ahlâkî sorumluluk iddiasında bulunurlar.

Nesnellik, evrensellik olarak dile getirildiğinde, karşısında görelilik kavramını bulur. Özellikle ‘kültürel görelilik’ olarak ortaya çıkan evrensellik eleştirisi, ahlâkî kültürel bir ürün olarak görür.

Dahası, kültürlerdeki değer yargısı farklılığını verili bir durum olarak kabul eder. Her kültürün kendine özgü koşullar içinde geliştirdiği ahlâkların her birinin aynı anda, kendi kültür çevreleri açısından geçerli ve doğru olduğunu savunur.

Böylece, bir kültürün ahlâkının diğer kültürün ahlâkıyla karşılaştırılması, bir kültürün ahlâkî bakış açısıyla diğer kültürün yanlış görülmesi mümkün değildir. Kişi, kendi kültür çevresinin dışındaki kültürlerin ahlâkî yargılarının doğru olduğunu da kabul etmek zorunda değildir. Kültürel görelilik düşüncesinin iddiası, o kültür için, o ahlâkî yargının doğru olduğudur.

Ahlaki Eylemin Gayesi: İyinin Gerçekleştirilmesi

Ahlâkî eylem, iyiye yönelmiş eylemdir. Felsefe tarihinde iyinin ne olduğuna ilişkin ortaya çıkan sorun, ‘en yüksek iyi’ sorunu olarak adlandırılır. İnsanın gerçekleştirmesi gereken en yüksek iyinin ne olduğuna dair bir görüş, mutlulukçuluktur. Mutlulukçuluk, insanın en büyük hedefi, gayesi, ereği olarak mutluluğu belirler. Böylece insan eylemlerinin belirleyicisi, eylemin mutluluk sağlaması olmaktadır.

Mutluluğun ne olduğu yahut neyin insanı mutlu ettiği sorusunun bir yanıtı, ‘haz’dır. Hedonizm adı da verilen hazcılıkta haz, büyük ölçüde bedensel haz olarak anlaşılır. Hazcılığın bir türü, “hiçbir özgeci (diğerkâm) yön içermeyen, kişiyi zevk düşkünü, zevkperest bir konuma sokan, toplumsal sorumlulukları hiç dikkate almayan” benci (egoist) hazcılıktır.

Niteliksel hazcılık adı verilen başka bir tür hazcılıkta ise, “insanın ahlâksal eylemlerinin ereğinin yalnızca bedensel hazza ulaşmak olmadığı, hatta daha çok tüm yaşam süresi, tüm bir ömür göz önünde tutulduğunda, uzun vadeli yarar ve çıkarlarımızı gözetmemiz gerektiği, bu yüzden bir anlık ve gelip geçici hazların sağlayacağı geçici mutluluklar yanında ve hatta onlardan daha çok, sürekli mutluluk getirecek hazlara yönelmenin esas olduğu” söylenir.

Bu düşüncede bedensel hazların üstünde yer alan zihinsel hazlar, sözgelimi bilgilenmekten, düşünmekten, sanatsal faaliyetlerde bulunmaktan duyulan hazlar önemsenir.

Mutluluğu ve hazzı en yüksek iyi olarak belirleyen mutlulukçuluğun bir başka türü, fayda/yarar kavramını kullanarak ortaya çıkar. Faydacılık olarak adlandırılan düşünce, insanın hazza yönelen ve acıdan kaçan bir varlık olduğu tespitiyle başlayarak, insan doğasına ait bu olguyu, bir ahlâk ilkesine dönüştürür: Ahlâken doğru eylem, hazzı artıran, acıyı azaltan eylemdir.

Bu şekliyle dile getirildiğinde, faydacılık, yukarıda gördüğümüz hazcılıktan, hatta egoist hazcılıktan farksızdır. Bununla birlikte faydacılık, hazzın ne olduğunu belirlerken sadece bedensel hazları dikkate almamıştır. Bedensel hazlardan daha yüksek olduğu kabul edilebilecek estetik, entelektüel ve ahlâkî hazlar vardır ki, bazen bu hazlar bedensel hazların yokluğunda bile tercih edilebilir.

Ahlâkî eylemin gerçekleştirmeye yöneldiği iyi, eylemin sonucuyla sağlanacak bir durum, ulaşılacak bir hedef olarak en yüksek iyi şeklinde düşünülebileceği gibi, bizatihi eylemin kendisinin iyiliği olarak da düşünülebilir.

Bu düşüncenin en önemli örneğini, Kant'ta görüyoruz. Kant, ahlâkî mutluluk olarak belirlenmiş bir en yüksek iyi ile temellendirmenin mümkün olmadığını söyler.

Herkesin üzerinde uzlaşacağı bir en yüksek iyi yoktur. Öyleyse, etiğin temeli olarak herkes için geçerli bir yasa bulunmalıdır.

Ne var ki bu yasa, doğanın yasaları gibi olmayacaktır. Doğanın yasaları olanı gösterir, oysa ahlâk yasası, olması gerekeni göstermelidir. Bu ise, insanın sonradan akıllı ile tasarlayıp uygulamaya soktuğu bir yasadır. Kant insanın akıl sahibi varlık olarak ahlâk yasasına sahip olması gerektiğini söylerken, ahlâkın salt insaniliğini vurgulamış olur.

Zira ahlâkî mutluluk ile açıklandığında, mutluluk da çoğunca haz ile özdeşleştirildiğinde, hayvanların hazzı ulaşmaya çabalamalarıyla, insanın haz yönelimli hareketlerini birbirinden ayırmak mümkün olmaz. Öyleyse ahlâk, akıl sahibi olmakla mümkündür.

Kant'ın ahlâk yasası, kendi ifadesiyle şu şekilde formüle edilir: “Öyle eyle ki, eyleminin dayandığı ilke, aynı zamanda öbür insanların eylemleri için de bir ilke ve yasa olabilsin!”. Bu şekilde ele alındığında, ahlâkî eylemin yöneldiği veya içerdiği iyi, eylemin sonuçlarıyla belirlenmez. İyi olan, böyle bir ahlâk yasasını özgür iradesiyle koyma ve istemektir. Yasa aynı zamanda başka insanların eylemleri için de bir ilke ve yasa olabilmelidir.

